

MANIFESTAREA COMPORTAMENTULUI AGRESIV LA COPIII DE VÂRSTA PREȘCOLARĂ

Nadejda COJOCARI, educatoare,
Instituția de Educația Timpurie nr. 8 „Vântuleț”, Orhei, RM
Valentina MÎSLIȚCHI, dr., conf. univ.,
Catedra Psihopedagogie și Educație Preșcolară,
Universitatea de Stat din Tiraspol, RM

Abstract. *The paper highlights the specific manifestation of aggressive behavior in preschool age. The article describes the opinions of various researchers regarding the peculiarities of aggressive and violent behavior of preschoolers, elucidates the causes that generate the occurrence of deviant behavior in preschool age, characterizes the types of aggression manifested by children, specifies methods, tools relevant to assessing aggressive behavior of preschoolers, the results attested in the research of the level of aggressive behaviour manifestation of preschool children are presented.*

Key-words: *aggression, violence, preschool age, manifestation of aggression, evaluation of aggressive behavior.*

Agresivitatea reprezintă tendința sau ansamblu de tendințe care se reflectă prin conduite verbale sau acționale ofensive, fiind orientată către obiecte, persoane sau către sine, în vederea producerii unor prejudicii, a unor răni, distrugerii sau daune materiale, morale ori psihologice.

Agresivitatea fizică este un tip de agresivitate caracterizat prin reacții comportamentale diferite, pornind de la cele mai simple (de exemplu, îmbrânceli), până la forme extrem de grave (de exemplu, crimă). Există două tipuri de agresivitate fizică: a) directă (presupunând loviri și răniri ale persoanelor) și b) indirectă (presupunând atacuri asupra unui substitut al victimei).

Agresivitatea verbală - tip de agresivitate caracterizat prin forme de exprimare verbală directă (insulte, înjurături, etichetări, porecle jignitoare etc.) sau indirectă (bârfă, zvonuri, calomniile). Agresivitatea verbală poate fi apreciată drept un substitut al agresivității fizice, prin care individul se eliberează de emoții negative, care permite confruntarea fără traume fizice, dar poate cauza stres psihologic extrem de puternic, cu consecințe negative asupra sănătății [1, p.57].

G. Moser face referire la patru concepții majore în ceea ce privește comportamentul agresiv: *teoriile instinctuale* – consideră ca agresiunea este o manifestare a unei pulsioni sau instinct înăscut; *teoriile reactive* – consideră comportamentul agresiv ca o reacție la situațiile frustrante, dezagreabile; *teorii ale învățării* – potrivit cărora comportamentul agresiv este un comportament achiziționat prin intermediul unor mecanisme diferite cum este, de exemplu, învățarea prin imitație și/sau observație; *abordarea cognitivă* – care pune accentul pe procesele cognitive centrale interne inserate între stimuli și răspunsul comportamental al individului. În varianta mai specifică a costurilor și beneficiilor, perspectiva cognitivă sugerează că și comportamentele agresive sunt rezultanta unui proces decizional: decizia de a acționa agresiv este în funcție de raportul dintre costurile și beneficiile prezumate [4, p.107].

Teoriile învățării sociale scot în evidență faptul că un comportament agresiv, la fel ca multe alte comportamente sociale, este dobândit prin învățare socială, în măsura în care poate fi obiectul unui sprijin social sau o valorizare a imaginii de sine. Procesul de socializare înseamnă și achiziția de răspunsuri agresive, fie prin învățare directă, instrumentală – acordarea de recompense sau pedepse unor comportamente – fie mai ales prin observarea conduitelor și a consecințelor lor la alții (învățarea prin observație). Punctul de plecare al acestei concepții este faptul că subiectul are capacitatea să-și modifice comportamentul și să se adapteze la situații specifice în funcție de experiențele achiziționate anterior.

Printre diferitele mecanisme de învățare în general, distingem: condiționarea clasică (I.Pavlov), învățarea instrumentală (B.Skinner) și învățarea prin observație și imitație (A.Bandura); ultimele două tipuri sunt cele care au reținut, în mod special, atenția cercetătorilor.

Ipoteza învățării agresivității a fost studiată dintr-o perspectivă instrumentală care consideră că achiziționarea unui comportament agresiv se realizează dacă acesta este urmat de o întărire pozitivă. În învățarea instrumentală (învățarea prin încercare și eroare) există o achiziție a unui nou mod de a reacționa ca urmare a unor „încercări” spontane din care doar cele care se încheie cu un succes sunt reținute, cele care conduc la un eșec fiind abandonate. În aceste condiții, acest tip de comportament devine o strategie pentru a obține recompense sau a evita pedepse [7].

Rezumând, conchidem că agresivitatea se poate defini ca ansamblu de conduite ostile care se pot manifesta în plan conștient, inconștient sau fantasmatic în scopul distrugerii, degradării, constrângerii, negării sau umilirii unei persoane, unui obiect investit cu semnificație socială sau orientate spre propria persoană.

Mai mult ca altădată, actualmente se observă la copiii preșcolari o creștere în intensitate a manifestărilor de agresivitate, exprimate cu precădere prin acțiuni fizice (lovirea copiilor), verbale (jigniri, injurii, expresii neplăcute adresate copiilor), prin refuzul de a colabora sau coopera cu colegii, prin distrugerea unor jucării sau prin adoptarea unei conduite ostile [2, p.120].

Dezvoltarea personalității unui copil este presărată cu conflicte psihologice. Aceste perturbări pot corespunde unei variații normale a dezvoltării, unei organizări inadecvate a personalității sau unei reacții în fața unui anumit context. Un copil ale cărui necesități afective nu sunt satisfăcute se poate exprima prin intermediul unui simptom. Atitudinea cea mai potrivită constă în observarea copilului, pentru depistarea cât mai precoce a expresiei anumitor conflicte, pentru a nu înrăutăți situația și pentru a consulta specialiștii cei mai potriviți: cadre didactice, psihologi, doctori. În concluzie, deși aceste simptome aparțin dezvoltării copilului, este o eroare să fie neglijate, căci pot persista chiar și atunci când circumstanțele apariției lor au dispărut [3, p.50].

Reacția agresivă transmite într-un mod impulsiv și extrem de încărcat mare parte a trăirilor copilului fie direct față de persoana care a generat acele trăiri, fie indirect cu ajutorul unei persoane pe care o identifică ca fiind „rea” și proiectează asupra ei trăirile și agresivitatea sa. Relațiile cu persoanele apropiate pot fi adesea extrem de tensionate ceea ce generează confuzie, furie, suferință, dezamăgire cu care copilul nu înțelege ce să facă și nu știe cum să le exprime. Adesea, copilul poate pune în act ceea ce a văzut sau ceea ce a trăit, poate relua sau reface folosindu-se de alți copii sau alte persoane pentru a înțelege el însuși cum s-au întâmplat lucrurile. Astfel, agresivitatea în relația cu unul dintre părinți poate fi o încercare de exprimare a

furiei și a tristeții, în relație cu un frate poate fi o exprimare a geloziei, în relație cu o fetiță din parc poate fi o exprimare a curiozității și a încercării de a înțelege diferențele.

Agresivitatea copilului poate fi directă: trage pisica de coadă, zgârie, zgâlțâie sau îți muscă prietenii, aruncă cuburile din lemn în leagănul frățiorului, își sparge jucăriile, trage de păr și ridică mâna asupra mamei. Agresivitatea poate de asemenea să ia forma unor exigente permanente care sfârșesc prin a-l sufoca pe adult, așa cum șoricelul alb este sufocat de mânuțele care îl mângâie. Nu trebuie să ne neliniștim decât atunci când copilul arată o adevărată cruzime sau brutalitate în fata unui copil mai puțin voinic sau a unui animal mic, și toate acestea fără urmă de milă sau sentiment de vinovăție [6, pp.4-5].

Copilul este agresiv lovind, zgâriind, mușcând, înțepând anumite persoane – o formă de a intra în relație cu ele și de a le transmite anumite stări ale sale care nu pot fi spuse în cuvinte. Copilul este agresiv spărgând, deteriorând, stricând, mângălind anumite obiecte din jurul său – toate acele obiecte vor fi ca o portavoce a suferinței sale și a furiei generate de neputința sa de a face ceva cu această suferință. Așa cum arată obiectele în jurul lui, la fel de afectată este lumea interioară a copilului, imaginile din jurul lui reflectă starea din interiorul său. Copilul este agresiv verbal, înjură, vorbește urât, jignește, este autoritar – de cele mai multe ori această manifestare este preluată din jurul său, trăită ca o stare tensionată și reluată de către copil în relație cu alții pentru a încerca să înțeleagă ce reprezintă acele cuvinte, cum sunt ele și prin ce au lovit atât de tare în el când le-a auzit prima oară [6, p.6].

M. Epuran și colaboratorii (2001), găsesc unele manifestări agresive încă de la vârsta de un an, când „copilul sparge jucăria, rupe sau smulge foile cărților, scoate ochii păpușilor”. Această agresivitate va fi însă inferată mai curând după distrugerile rezultate, ori interesant ar fi fost de semnalat starea internă sau mecanismul prin care se produc asemenea manifestări. Cel mai probabil aceste manifestări agresive ar putea deține un important rol explorator asupra mediului înconjurător, mai ales că acest gen de reacție se poate observa și la primele întâlniri dintre semeni. Copiii sunt tentați, încă de la primele întâlniri, de a stabili un contact fizic, ce se realizează în special prin intermediul unor jocuri de urmărire. În timpul jocului acești copii se împing, se trântesc, iar uneori se pot lovi, comportament ce se aseamănă unei lupte reale, însă aceste manifestări nu degenerază în violențe, ci cel mai adesea se vor solda cu resentimente, plânsete și ruperea contactului.

R. Vincent va observa primele manifestări ale agresivității interpersonale în jurul vârstei de doi ani, când copilul vrea cu orice preț jucăria altuia. R. Vincent ca și alți cercetători, regăsesc germenii agresivității atât în unele tendințe instinctive, dar mai ales în comportamentul instrumental desprins din situațiile ce se creează în activitatea de joc, precum dorința de a obține o jucărie ce se lovește de refuzul celui alt copil de a o ceda. Însă nici în acest caz nu se poate vorbi în primă fază de o intenție de rănire îndreptată împotriva celui alt, ci mai curând ar fi vorba de manifestări cu caracter de opoziție și rivalitate. Poate cel mai interesant aspect, cu implicații directe asupra manifestărilor de intenție, este legat de judecățile ce se desprind din aceste situații. Spre exemplu, copilul ce obține jucăria printr-un act de agresiune, ar putea asocia agresivitatea cu obținerea recompensei, iar acest fapt va duce la un comportament premeditat, orientat împotriva altor persoane [apud 8, p.68].

Agresivitatea este un mijloc fizic de a se exprima, normal până la patru ani. Copilul vorbește prost și folosește corpul atunci când nu este mulțumit: lovește, ciupește, zgârie, mușcă. Pentru psihanalisti, agresivitatea este reacția la frustrările realității. Eroarea care nu

trebuie comisă este de a-i răspunde agresorului în același mod. Să mușcați un copil care vă mușcă, pentru ca să-l faceți să vadă „*ce înseamnă asta*” este o tentație... de evitat. În caz contrar, veți fi prins într-un cerc vicios și violența devine un mijloc de comunicare: tu mă zgârii, eu te zgârii, tu mă zgârii din nou... Relațiile se vor desfășura sub forma răzbunării și a pedepsei. Copilul nu poate fi lăsat în continuare s-o facă, pentru că, dacă părinții îl suportă acasă, situația nu mai este aceeași la grădiniță, unde „cei care mușcă” sunt rareori apreciați. Trebuie să i se dea exemplu: adultul nu mușcă, nu ciupește, nu strigă. I se explică cu calm că nu se poate tolera acest comportament, dar numai după ce s-a aplanat situația, atrăgându-i-se atenția asupra altui lucru. Agresivitatea reflectă adesea un sentiment de inferioritate față de cei mai mari sau o carență afectivă. Copilul reacționează atunci cu mijloacele sale: el strică, spre exemplu, jucăriile fratelui său mai mare care îl domină.

După patru ani, acest tip de comportament violent este mai frecvent atunci când copilul urmează modelul părinților săi care sunt violenți, ca și în caz de imaturitate, de limbaj retardat, de psihoză, care necesită unele îngrijiri de ordin psihologic. Nu trebuie să se recurgă la metode violente de „dresaj” destinate să-l facă să-i treacă pofta de a reîncepe. Ca efect, agresivitatea refulată riscă să se manifeste în alt mod, prin refuzul de a merge la grădiniță/școală, enureză etc. [3, p.51].

Motivele cele mai importante ce justifică agresivitatea pot fi invocate prin prezența și creșterea alarmantă a actelor delictive, ce se asociază cu investițiile pe care un stat le ia în considerare în sensul supravegherii și reinsertiei sociale ale delincvenților. Costurile nu sunt neglijabile. În general, psihologia încearcă să explice comportamentele copiilor prin apel la totalitatea fenomenelor și proceselor cognitive, afective și motivaționale. În cazul care comportamentul este ancorat în realitatea socială, prezența sau influența celorlalți este cardinală [apud 5, p.203].

În foarte multe cazuri, termenul *agresivitate* este însoțit de termenul *violență*, distincția dintre cele două concepte necesitând clarificări. Termenul *agresivitate* umană este definit ca un comportament intenționat asupra unei persoane care nu își dorește un asemenea tratament. Termenul *violență* este redat ca forma externă a agresivității exprimată prin vătămarea gravă a persoanei sau, la limită, prin cauzarea morții (Bushman și Thonaes, 2007; Huesmann și Taylor, 2006).

Factorii care provoacă elaborarea răspunsurilor agresive la copii sunt variați și se poate constata prezența lor în fiecare etapă de dezvoltare specifică (Dodge, Coie și Lynam, 2006). Se atenționează particularitatea copiilor de vârstă fragedă, până la aproximativ 2 ani, unde există un conflict asociat cu trăirea mâniei ce provoacă elaborarea răspunsurilor agresive fie în relația mamă-copil, fie în interacțiuni cu alți copii. De asemenea, la vârsta de 3-4 ani, manifestările agresive ostile sunt expresia conflictului cu semenii sau a conștientizării posibilității de a pierde posesiunile materiale relevante pentru copil. Între 4-8 ani, perceperea amenințărilor sau insulta adusă sinelui pot crea reacții agresive [apud 5, p.204].

Factorii situaționali au legătură cu comportamentele agresive la copii, printre care se numără violența difuză prin intermediul mass-mediei. Chiar dacă cercetătorii nu afirmă existența unei relații de tip cauză-efect între expunerea la modelele agresive din mass-media și agresivitatea manifestată de copii, legătura dintre cele două aspecte este puternică și, aparent, una o prezice/stimulează cu o probabilitate crescută pe cealaltă. Sursele potențiale din mass-media care transmit informații agresive și violente pot fi clasificate astfel: a) televiziunea, cazul

special al desenelor animate; b) jocurile la computer, în special cele care au elemente agresive; c) muzica (Bushman și Chandler, 2007; Thorn, 2008) [apud 5, p.205].

Dat fiind că la vârsta preșcolară copiii solicită frecvent vizionarea desenelor animate, iar în multe dintre acestea personajul-cheie manifestă ostilitate, această sursă poate provoca imitarea comportamentelor agresive. Se evidențiază existența mai multor puncte de vedere care militează pentru reducerea sau chiar pentru eliminarea expunerii copiilor la desene animate și participării active sau pasive la jocurile electronice. Efectele sunt analizate din punct de vedere cantitativ și calitativ, pe termen scurt și îndelungat, la nivel fiziologic și psihosocial. Se ajunge la concluzia că felul în care mass-media influențează învățarea, interiorizarea și aplicarea comportamentelor agresive se leagă în special de teoria învățării sociale (Bandura, 1977) și de teoria scenariilor (Huesmann și Guerra, 1997; Huesmann, 1988) [apud 5, p.206].

Este relevant rolul *imitării*, care presupune apariția unei similarități comportamentale într-un model și cel care îl imită, fenomen tratat pe larg în cadrul lucrărilor preocupate de domeniul influenței sociale (Boncu, 2002). Ar putea fi un model pentru copil orice persoană care are o însemnătate deosebită în procesul socializării. Modelul precizează, explică și conferă sens realității sociale, împărtășește valorile, principiile și normele sociale și uneori veghează ca acestea să fie interiorizate de copil. O asemenea persoană este investită cu cel puțin una dintre cele cinci forme de putere socială (French și Raven, 1959/1996), cele mai importante fiind puterea de referință/ identificare și puterea de competență/informațională. Cu cât relația afectivă pozitivă dintre copil și model este mai intensă, cu atât crește probabilitatea de reproducere a comportamentului emis de model. Există mai multe modele la care copilul se raportează, pentru început în mod firesc, fiind vorba despre părinți sau persoanele care îl îngrijesc. Lista poate fi completată cu persoanele cu care copilul are contact direct (de exemplu, alți membri ai familiei sau rude apropiate, educatori/învățători etc.) sau cu care are contact indirect (de exemplu, personaje din cărți sau din desene animate).

A. Bandura și colaboratorii săi (1960) au realizat mai multe studii experimentale în care au cercetat rolul factorilor psihosociali în imitarea comportamentelor agresive de către copii. În 1961, Bandura, Ross și Ross au realizat un experiment la care au participat copii între 3 și 6 ani. Aceștia au fost invitați să participe la activități dominante specifice vârstei; li s-au pus la dispoziție creioane, foi cu diferite modele pentru a fi colorate, diferite jucării printre care un ciocan și o păpușă pe nume Bobo. Fiecărui copil i sa explicat că are libertatea să aleagă ocupația preferată. Apoi, cercetătorul se poziționa în aceeași sală, astfel încât să fie în câmpul perceptiv al copilului. De asemenea, avea un ciocan și o păpușă similare cu cele ale copilului, dar de dimensiuni mai mari. La scurt timp, adultul manifesta ostilitate față de păpușă din punct de vedere comportamental și verbal. Acțiunile copiilor erau urmărite printr-o oglindă falsă. S-a constatat o frecvență crescută a manifestărilor agresive la copiii din condiția experimentală comparativ cu condiția de control, în care experimentatorul a avut preocupări nonagresive. În 1963, aceiași cercetători au realizat altele două experimente cardinale pentru tema pe care o abordăm. Unul dintre acestea a)este similar cu cel precedent, comportamentul agresiv și verbal fiind prezent în trei forme diferite: real, filmat și prin intermediul unui desen animat. Rezultatele nu au constatat diferențe în ceea ce privește performanța comportamentului imitat de copii. Al doilea experiment b) a folosit un procedeu similar în care, după ce copilul imită un comportament agresiv, este remunerat sau pedepsit. Se poate intui facil că în cazul în care

comportamentul agresiv a fost încurajat/lăudat, a fost reprodus cu performanță ridicată, iar dacă actul a fost descurajat, performanța imitativă a scăzut [5, p.206].

Ideea de bază pe care insistă autorii studiului anterior expus este că un comportament poate fi învățat prin observare, stocat în memorie și reprodus imediat sau după o perioadă de timp. Probabilitatea reproducerii comportamentului agresiv scade dacă un model, de exemplu părintele, îl apreciază negativ cu situația în care își manifestă indiferența (Miranda et al.,2009). În cazul în care comportamentul agresiv este întărit pozitiv, crește probabilitatea ca minorul să îl reproducă (Bandura, 1965; Nathanson, 1999). Mai mult decât atât, s-a constatat că nu numai întărirea pozitivă imediată are efect asupra copilului, ci și întărirea pozitivă întârziată, adică la o perioadă de timp după vizionarea unui material violent (Bandura, Ross și Roos, 1963). [apud 5, p.207].

Comportamentul copilului poate fi observat și apreciat de adulții din preajmă în corelație strânsă cu activitățile ce îl determină; de exemplu, regulile unui joc de mișcare sau sarcinile de învățare ale unei acțiuni didactice vor dezvolta conduite, atitudini ale celor mici față de aceste propuneri educative. Activitățile complexe, învățarea și jocul (dar și învățarea prin joc, reglementează, după cum se știe, în educația formală preșcolară) determină la nivelul fiecărui copil comportamente de achiziționare (cognitive, regulatorii – afectiv–motivaționale și volitive, psihomotrice). Caracteristicile acestor tipuri de comportamente trebuie observate, deschise și analizate pentru ca intervenția educațională să se realizeze efectiv, să materializeze finalitățile prelabile (orientate întotdeauna pozitiv). Cel mai adesea, observarea comportamentului este asociată dimensiunii evaluative a procesului educațional; este o apropiere firească susținută de nevoia educatorului de a-și fundamenta acțiunile de predare-învățare pe evoluțiile reale ale celui cu care lucrează, să cunoască în mod corect dimensiunea acestora [5, p.348].

Preocupați de combaterea comportamentului deviant la vârsta preșcolară, în perioada anului de studii 2019-2020 am inițiat o cercetare axată pe diminuarea comportamentului agresiv al copiilor de vârstă preșcolară. În acest context, în cadrul etapei de constatare a experimentului psihopedagogic ne-am propus a determina nivelul de manifestare a agresivității preșcolarilor, urmărind realizarea următoarelor obiective: elucidarea metodelor de cercetare și a instrumentelor eficiente pentru determinarea nivelului de manifestare a agresivității preșcolarilor; evaluarea nivelului de manifestare a comportamentului agresiv la copiii de vârstă preșcolară; prelucrarea și interpretarea datelor experimentale.

Baza experimentală a cercetării a constituit-o IET nr.8 „Vântuleț” din mun. Orhei. Lotul experimental a fost constituit din 50 de copii de vârstă preșcolară mare, dintre care 26 de preșcolari (13 băieți și 13 fete) au format grupul experimental și 24 de preșcolari de aceeași vârstă (14 băieți și 10 fete) au fost incluși în grupul de control.

În vederea diagnosticării nivelului de manifestare a comportamentului agresiv al preșcolarilor am ținut cont de următoarele criterii: interrelaționarea socială pozitivă prin manifestarea conduitei nonagresive; respectarea regulilor sociale și înțelegerea efectelor acestora în interrelaționarea eficientă; gestionarea optimă a propriilor stări afective în situații de conflict interpersonal; manifestarea atitudinilor pozitive față de cei din jur; rezistența la tensiune în situații generate de agresivitatea celor din jur prin adoptarea unui comportament neagresiv.

Diagnosticarea nivelului manifestării agresivității preșcolarilor a fost realizată prin intermediul diverselor metode, printre care nominalizăm observația.

Am realizat observări asupra conduitei copiilor pe parcursul întregului program zilnic. O atenție deosebită s-a acordat realizării observărilor asupra conduitei preșcolariilor în cadrul jocurilor libere, unde copiii se comportă firesc, demonstrează comportamentul real atât în relaționarea cu colegii, cât și în timpul jocurilor simbolice, imitând un anumit rol. Observația sistematică asupra conduitei copiilor a scos în evidență valoarea unor teorii cu referire la comportamentul agresiv, dat fiind faptul că au fost identificate și în cadrul grupului de preșcolari implicați în experiment. De exemplu, conform adeptilor Teoriei cognitive privind aspectele psihopedagogice ale agresivității, și anume, modelul lui M.P. Zillman, se așteaptă ca subiectul care se află într-o stare de excitație emoțională ridicată să nu poată să evalueze situația și să răspundă atunci printr-o agresiune ostilă. Ceea ce definește teoria atribuirii, care subliniază importanța inferențelor cauzale pe care le operează indivizii asupra propriului lor comportament sau asupra comportamentului altuia. Aceste inferențe afectează în două feluri comportamentul subiectului:

- a) într-o manieră indirectă, prin intermediul reacției interne: furia și intensitatea acesteia – de exemplu, Jocul simbolic Familia, unde copilul demonstrează comportamentul adulților din preajma sa, cât și dialogul preluat din familie;
- b) prin intermediul selecției normelor aplicabile situației interacționale agresor-victimă – atunci când copilul se comportă agresiv cu colegii, crezând că nu e observat de adulți, iar atunci când observă că este în vizorul adultului demonstrează un comportament corespunzător normelor sociale.

Am observat comportamentul copiilor în diverse situații. În acest sens, am implicat preșcolarii în activități de dramatizare, jocuri cu subiect și rol, competiții sportive. Observația a permis evidențierea copiilor care nu pot să își controleze emoțiile în cazul eșecului, în cazul când sunt evitați sau ignorați de cei din jur, când nu li se respectă propunerile/opinia.

Datele experimentale obținute prin intermediul observării a permis plasarea preșcolariilor pe trei niveluri de manifestare a agresivității în felul următor: în grupul experimental la nivel înalt s-au plasat 4 copii (15%), la nivel mediu s-au plasat 18 copii (70%), iar la nivel scăzut s-au determinat 4 preșcolari (15%).

În grupul de control la nivel înalt s-au plasat 3 copii (12%), la nivel mediu s-au plasat 10 copii (42%), iar la nivel scăzut s-au desemnat 11 preșcolari (46%).

O altă metodă utilizată a fost conversația axată pe discuții inopinate și programate la subiecte solicitate de copii sau educator. Conversația cu preșcolarii s-a realizat în baza întrebărilor: Cum te-ai simțit astăzi la grădiniță? Cu cine te-ai jucat? Ce nu ți-a plăcut astăzi la grădiniță? Ce te supără cel mai tare? Ce faci când ești supărat? Cum te simți când cineva te supără? Ce trebuie să facă un copil când cineva îi ia jucăria? Ai prieteni? Cum știi că este acest copil un bun prieten? Care sunt personajele din desenele animate pe care le admiri? De ce sunt preferate? Ai procedat vreodată asemeni personajului preferat? Când? Ai vrea să acționezi vreodată așa cum ai văzut la televizor sau la adulți? Ce anume ai vrea să faci? Ce îți place în grupa noastră? Ce nu-ți place să faci la grădiniță? Ce faci când trebuie să realizezi ceva ce nu îți place? Cum te simți atunci când ești îmbrățișat? Ce te face să te simți puternic?

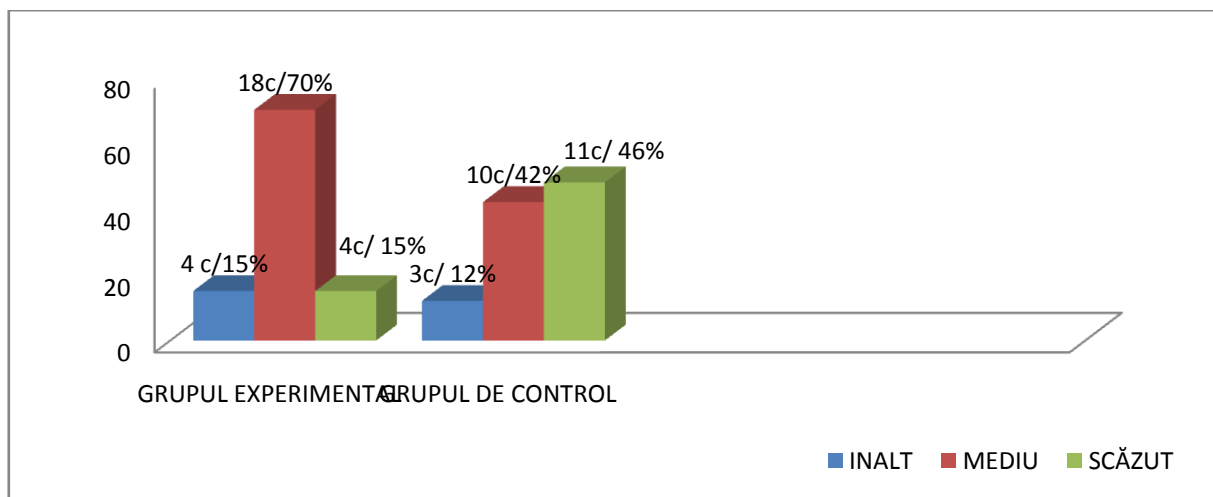

Figura 1. Repartiția preșcolărilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv în urma observării comportamentului.

În urma analizei și interpretării datelor experimentale obținute prin aplicarea conversației am plasat copiii pe trei niveluri de manifestare a agresivității în felul următor: în grupul experimental la nivel înalt s-au plasat 6 copii (23%), la nivel mediu s-au plasat 13 copii (50%), iar la nivel scăzut s-au determinat 7 preșcolari (27%).

În grupul de control la nivel înalt s-au plasat 4 copii (17%), la nivel mediu s-au plasat 12 copii (50%), iar la nivel scăzut s-au determinat 8 preșcolari (33%).

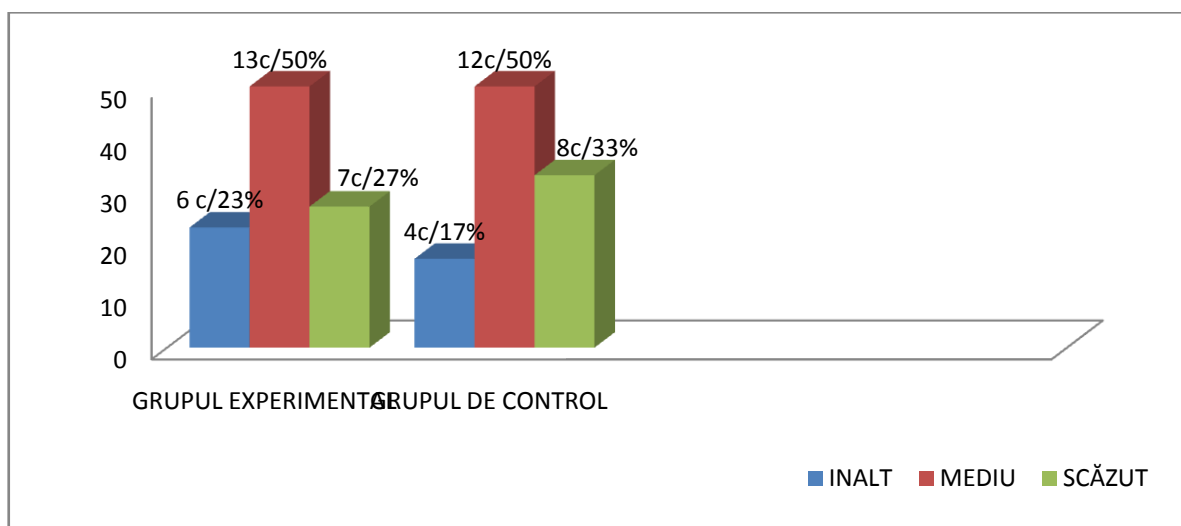

Figura 2. Repartiția preșcolărilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv în urma aplicării conversației.

Am identificat faptul că atunci când copiii inițiază conversația cu colegii diferă conduita și atitudinea acestora decât în cazul interrelaționării cu educatorul. Dacă copii sunt întrebați de starea emoțională, ei întâmpină dificultăți în verbalizarea emoțiilor. De asemenea, conversația cu preșcolarii a permis evidențierea valorii modelului comportamental preluat de la adulți și mijloacele mass-media, dar și importanța conduitei semenilor în diverse situații conflictuale.

Testarea a constituit metoda relevantă în diagnosticarea nivelului de manifestare a agresivității preșcolarilor.

Prin implementarea Testului Rozenzweig am urmărit de a depista starea de frustrare și a nivelul de agresivitate, atitudinea copilului față de cei din jur. Am propus copiilor câteva imagini cu conținut din viața a doi oameni, care discută. Replicile spuse de unul din ei sunt scrise în pătratul din desen. Copiii și-au imaginat ce ar răspunde persoana care este în imagine și am scris în căsuța liberă primul răspuns care a venit în mintea copilului. Am analizat răspunsurile separat pentru fiecare desen și le-am repartizat în categorii.

În urma prelucrării și interpretării datelor experimentale obținute prin aplicarea Testului Rozenzweig am plasat copiii grupului experimental pe trei niveluri de manifestare a agresivității după cum urmează: la nivel înalt s-au plasat 5 copii (19%), la nivel mediu s-au plasat 16 copii (62%), iar la nivel scăzut s-au determinat 5 preșcolari (19%).

În grupul de control am identificat că manifestă nivel înalt de agresivitate 3 copii (12%), cu nivel mediu de agresivitate au fost identificați 12 copii (50%), posedă nivel scăzut de manifestare a agresivității 9 preșcolari (38%).

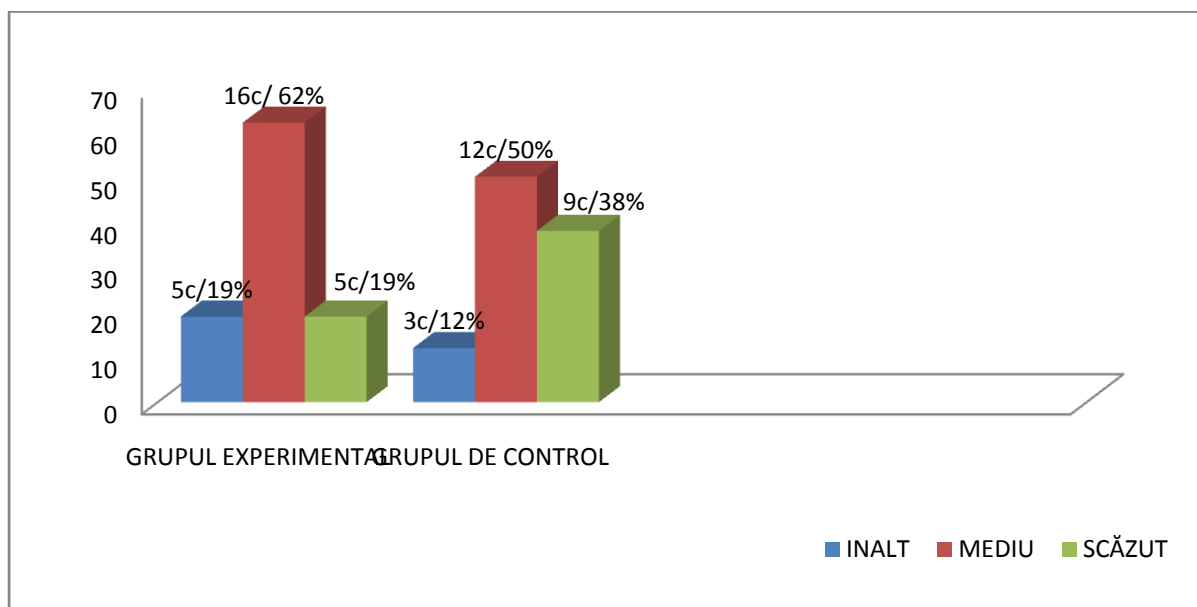

Figura 3. Repartiția preșcolarilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv în urma aplicării Testului Rozenzweig.

Al doilea test aplicat a fost Hand-test (Testul Mâinii), care a avut ca scop prognozarea tendințelor agresive vădite, atitudinea subiectului față de alte persoane, dat fiind faptul că mâna poate fi folosită în diverse tipuri de activități și după felul cum este percepută ea de către subiect, e posibil de apreciat tendința pe care o are acesta față de activitate, iar în consecință este posibil cu o probabilitate foarte înaltă să se prognozeze și comportamentul subiectului real în diverse situații. Am demonstrat fiecărui copil fișe cu figura mâinii punându-i întrebarea: Ce face această mână? În cazul în care copilului îi era dificil să răspundă îi adresam o întrebare adăugătoare: Ce face persoana căreia îi aparține această mână?

Răspunsurile au fost înregistrate în procesul verbal, pregătit preventiv și am insistat ca copilul să ofere circa patru variante de răspuns pentru fiecare din situațiile propuse.

În urma prelucrării și interpretării datelor obținute prin aplicarea instrumentului Hand-test, am plasat copiii pe trei niveluri de manifestare a agresivității în felul următor: în grupul experimental la nivel înalt s-au plasat 5 copii (19%), la nivel mediu s-au plasat 17 copii (65%), iar la nivel scăzut s-au determinat 4 preșcolari (16%).

În grupul de control s-au identificat cu nivel înalt al agresivității 3 copii (12%); la nivel mediu de manifestare a comportamentului agresiv s-au plasat 11 copii (46%), iar la nivel scăzut s-au determinat 10 preșcolari (42%).

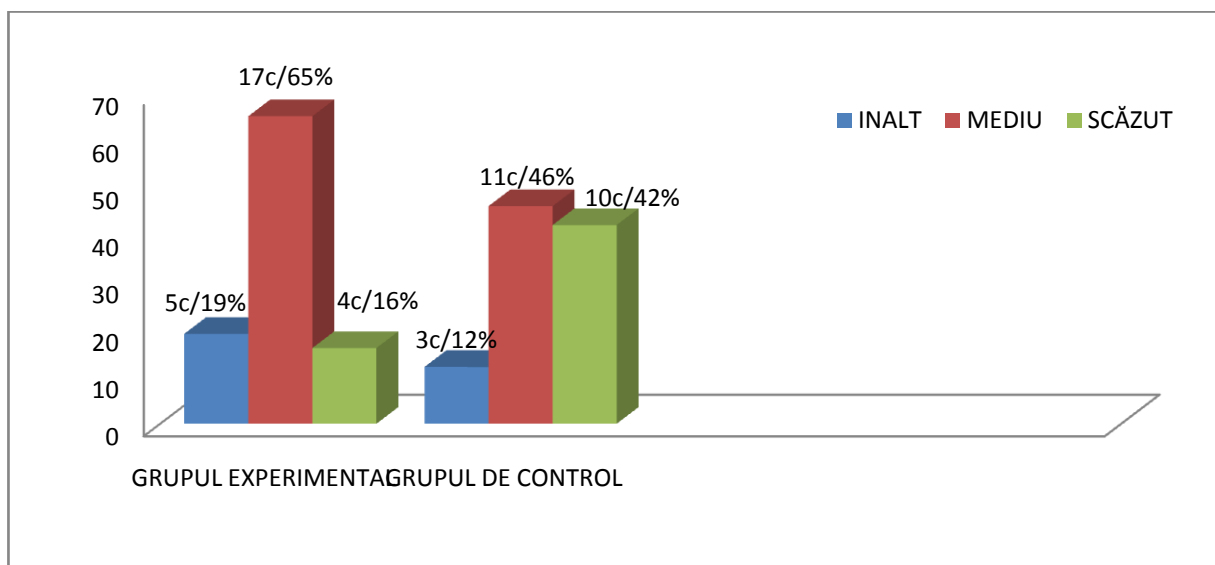

Figura 4. Repartiția preșcolarilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv în urma aplicării Testului Măinii.

Plasarea preșcolarilor pe niveluri de manifestare a agresivității s-a realizat astfel:

- *Nivel înalt de manifestare a agresivității:* preșcolarul nu poate să-și adapteze trăirile și să-și controleze pornirile impulsive în situații de stres sau conflict interpersonal, întâmpină dificultăți de interacționare pozitivă cu semenii și maturii, în special în situația nesatisfacerii propriilor necesități, foarte rar poate să recunoască și să exprime adecvat emoțiile sale, vag percepe regulile de grup și efectele respectării acestora în interrelaționarea eficientă cu cei din jur, nu e capabil să-și asume responsabilități în diminuarea unui conflict generat de agresivitate fizică sau verbală, de regulă, nu demonstrează interes și dorință de a negocia sau de a participa la luarea în comun a deciziilor (el decide tot, iar cei care nu sunt de acord sunt ofențați, îmbrânțiți, loviți etc.).
- *Nivel mediu de manifestare a agresivității:* preșcolarul de cele mai multe ori poate să-și adapteze trăirile și să-și controleze pornirile impulsive în situații de stres sau conflict interpersonal; de regulă, nu întâmpină dificultăți de interacționare pozitivă cu copiii de vârstă apropiată și maturii, se străduie să recunoască și să exprime adecvat emoțiile sale, percepe și respectă în mare parte regulile de conviețuire în grup, dar nu întotdeauna anticipează efectele nerespectării acestora, nu e capabil mereu să-și asume

responsabilități în soluționarea unei situații stresogene generate de manifestarea agresivității, dar demonstrează interes și dorință de a negocia sau de a participa la luarea deciziilor în vederea diminuării conflictelor interpersonale.

- *Nivel scăzut de manifestare a agresivității:* preșcolarul îi este dificil întotdeauna să gestioneze stările afective în situații de conflict interpersonal generat de manifestarea agresivității de către semenii săi, dar are tendința de a evita conflictele sau de a le aplatiza, întreține relații pozitive cu semenii și maturii, recunoaște și își exprimă adecvat emoțiile sale, percepe regulile de grup și efectele acestora asupra interrelaționării eficiente cu cei din jur, este responsabil și atent la acțiunile sale, demonstrează interes și dorință de a negocia și coopera cu cei din jur prin manifestarea unui comportament prosocial.

În urma prelucrării și interpretării datelor etapei de constatare a experimentului psihopedagogic am plasat copiii din grupul experimental pe trei niveluri de manifestare a agresivității în felul următor: la nivel înalt s-au plasat 5 copii (19%); la nivel mediu s-au plasat 16 copii (62%), iar la nivel scăzut s-au determinat 5 preșcolari (19%).

Tabelul 1. Repartiția preșcolarilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv la etapa de constatare a experimentului.

Niveluri Grupuri	Nivel înalt	Nivel mediu	Nivel scăzut
Grupul experimental (26 preșcolari)	5 copii 19%	16 copii 62%	5 copii 19%
Grupul de control (24 preșcolari)	3 copii 12%	12 copii 50%	9 copii 38%

Analiza datelor experimentale înregistrate în grupul de control a permis plasarea preșcolarilor pe cele trei niveluri de manifestare a agresivității în felul următor: la nivel înalt au fost plasați 3 copii (12 %), la nivel mediu s-au plasat 12 copii (50 %), iar nivelul scăzut a fost ocupat de 9 copii (38 %) din numărul total de 24 de subiecți implicați în procesul de diagnosticare a nivelului de manifestare a agresivității.

Prelucrarea și interpretarea datelor experimentale a permis compararea datelor privind nivelul manifestării agresivității copiilor din grupul experimental și de control. În acest sens, am stabilit că posedă nivel înalt de manifestare a agresivității 5 copii (19 %) din grupul experimental și 3 copii (12 %) din grupul de control.

Nivelul mediu de manifestare a agresivității a fost identificat la 16 copii (62 %) din grupul experimental și 12 copii (50 %) din grupul de control.

Nivelul scăzut de manifestare a agresivității a fost desemnat la 5 copii (19 %) din grupul experimental și 9 copii (38 %) din grupul de control.

Analizând rezultatele obținute în grupul experimental și cel de control s-a constatat că numărul preșcolarilor din grupul experimental care manifestă nivel înalt de agresivitate este mai mare în comparație cu grupul de control, acesta fiind de 19% în comparație cu grupul de control care atestă că 12% din preșcolari manifestă nivelul înalt al agresivității.

Numărul sporit al copiilor la care se atestă manifestarea conduitei agresive scoate în evidență necesitatea diminuării/înlăturării respectivului tip de comportament deviant la vârsta preșcolară.

Comparativ cu adulții, copii au manifestări de agresivitate mai puternice, mai directe, mai puțin nuanțate și mai frecvente, deoarece forța vitală a copilului este mai puternică și mai vie, astfel că este natural ca și manifestările de agresivitate să fie mai accentuate. Copilul nu dispune încă de modele personale și culturale de drenare și sublimare a manifestărilor agresive, deci, agresivitatea nu se poate manifesta decât direct. Copilul, prin manifestările sale, învață să se cunoască, pentru a se putea controla; este copleșit de trăirile sale pe care nu le înțelege, dar pe care le reia până când reușește să le deslușească, integreze și elaboreze.

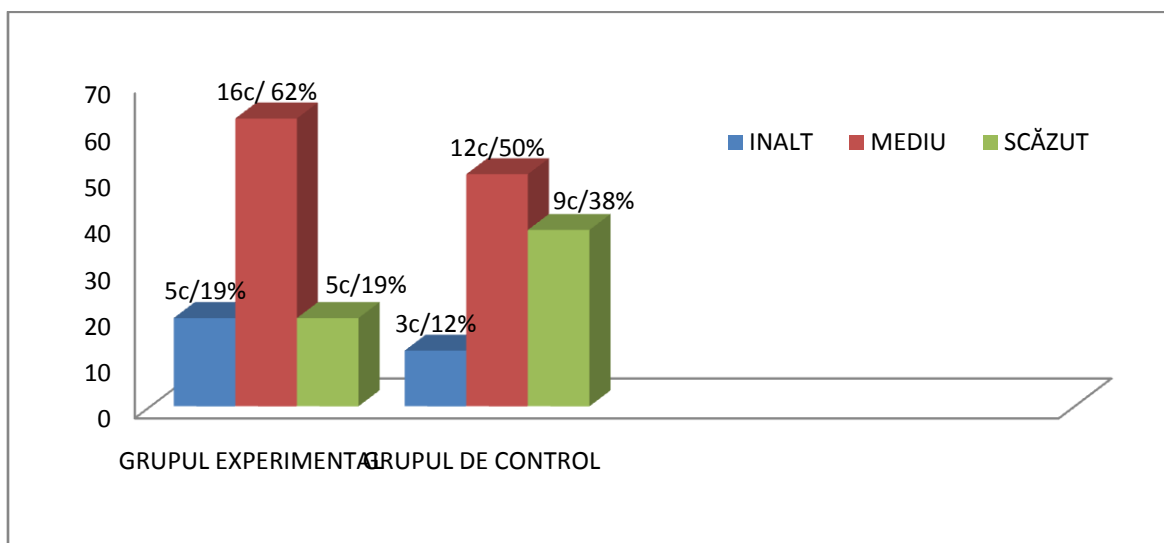

Figura 5. Repartiția preșcolărilor (nr., %) din grupul experimental și de control pe niveluri de manifestare a comportamentului agresiv.

Manifestarea comportamentului agresiv la copii ține și de capacitatea lui de reacție la mediul înconjurător cu scop de apărare, de sesizare a pericolului, de adaptare etc. În dezvoltarea sa afectiva, copilul trece prin mai multe etape până când deține capacitatea de sublimare a agresivității. Formele de manifestare a agresivității copilului arata starea lui de evoluție afectivă, căutările sale de inserție socială, modul în care el se percepe pe sine în raport cu ceilalți. Manifestările de agresivitate ale copiilor pornesc de la simpla neascultare, până la țipete, strigăte, trântiri pe jos, obraznicii, lovituri etc. Fiecare copil are preferințele sale de manifestare în funcție de reacția educativă pe care o întâlnește. Orice copil, însă, are nevoie să fie înțeles și ajutat să se exprime favorabil lui și celor din jurul său. În asemenea circumstanțe, rolul maturului este decisiv în direcționarea copilului spre adoptarea unei conduite nonagresive și prosociale.

BIBLIOGRAFIE

1. *Dicționar praxiologic de pedagogie*. Coord. M. Bocoș. Vol. 1: A-D. Pitești: Paralela 45, 2016. 374 p. ISBN 978-973-47-2213-6.
2. LANDERS, C. *Copilul și disciplina: o șansă de învățare*. Chișinău: Epigraf, 2004. 13 p. ISBN 9975-924-45-X.
3. MORAND DE JOUFFREY, P. *Psihologia copilului*. București: Teora, 2004. 120 p. ISBN 978-973-601-984-5.
4. NEAMȚU, C. *Devianța școlară*. Ghid de intervenție în cazul problemelor de comportament ale elevilor. Iași: Polirom, 2003. 424 p. ISBN 973-681-403-3.
5. STAN, L. *Educație timpurie: probleme și soluții*. Iași: Polirom, 2016. 213 p. ISBN 978-973-46-5998-2.
6. DOBOȘ, I. *Agresivitatea la copii*. Cluj-Napoca. Disponibil:
7. https://www.didactic.ro/materiale/114598_agresivitatea-la-copiii-prescolari (vizitat 03.03.2020).
8. FLOREA, M. *Teorii psihologice asupra agresivității*. Disponibil: <http://www.history-cluj.ro/SU/anuare/2003/Florea.htm> (vizitat 10.12.2019).
9. TRIFA, I., TRIFA, C. *Agresivitatea timpurie și predicția comportamentelor violente*. Disponibil: [http://www.fefsoradea.ro/Fascicula Educatie Fizica si Sport/2012/10.FEFS_2012_Trifa.pdf](http://www.fefsoradea.ro/Fascicula_Educatie_Fizica_si_Sport/2012/10.FEFS_2012_Trifa.pdf) (vizitat 10.02.2020).